

Nemes Zoltán

EGY KÉZIRATOS ODYSSEIA-KOMMENTÁRRÓL

Sarkady János kéziratban fennmaradt Odysseia-kommentárjáról és a hozzá kapcsolódó iratokról¹ az ókortudomány történetével foglalkozó kutatók mind ez ideig semmit sem tudtak. A dokumentumok a közelmúltban kerültek elő, és számos kérdést vetnek fel, amelyeket a jelen keretek között igyekszem megválaszolni.

Az Odysseia-kommentár² iskolai spirálfüzetből kitépelt hét lapra íródott, 14 oldal terjedelmű – oldalanként 20–23 soros – kézzel írt szöveg. Címlapja, címoldala nincs, és nem található a lapokon keletkezésének időpontjára vonatkozó információ sem. Hiányzik elkészítőjének a neve is, így az első kérdés a szerzőre vonatkozik, és nagyon könnyen megválaszolható. H. Tóth Imre szóbeli közlése alapján a kézirat Sarkady Jánosnak hozzá írott levelei között maradt fenn, tehát nem kétséges, hogy ő a *Kommentár* leírója. Az írásos bizonyíték egy levélszerű cédula H. Tóth Imrének címezve, melyben szerepel ez a néhány sor is: *Először is, egy kéreessel fordulok hozzád: légy szives, küld át az öcsémmel a Csokonai-kötetes[t], és az Erdődy-féle Horatius-fordítást. Amabból az anakreoni dalokat kell átnézniem, emezek fordítása pedig kollokviumi anyag. Előre is köszönöm. Csak néhány napig lesz rájuk szükségem: szombaton, ill. vlsz. még pénteken pedig bemegyek, hogy meglátogassalak, és akkor személyesen viszem vissza, a (most készülő) Odysseia-kommentárral együtt.*³ Az emlékezetem és a fenti dokumentumon kívül Sarkady János szerzőségére a *Kommentár* sok egyéb formai és tartalmi jegye is utal. Mindenekelőtt a jellegzetes kézírás, amit bárki tanulmányozhat az *Orpheus búcsúzik* című emlékkötetben,⁴ amelyben Tökés László, karcagi gimnáziumi osztálytársa és jó barátja, diákkori levelezésük egy részét és néhány levél fotokópiáját is közzétette. Az írásképen túl az azonosításra alkalmasak még a *Kommentárban* a fiatal Sarkady János írásmunkáira jellemző szövegtördelési formajegyek, a gondolatje-

¹ A dokumentumokat H. Tóth Imrének, a szegedi egyetem emeritus professzorának szívessége folytán sikerült megvizsgálnom. Ő Sarkady János fiatalabb iskolatársa volt a Karcagi Református Nagykun Gimnáziumban. Az átadott iratokért és szíves segítségért hálával tartozom neki.

² A továbbiakban: *Kommentár*.

³ Publikálatlan diákkori levél részlete.

⁴ Sarkady János diákkori levelei. In: Fehér, B. – Könczöl, M. (szerk.) 2007, *Orpheus búcsúzik: Tanulmányok Sarkady János emlékére*. Budapest: Károli Egyetemi Kiadó, 377–416 (a továbbiakban: Fehér–Könczöl 2007)

lek és kötőjelek tudatos használata mondanivalójának tagolására, a papír kitöltésének sajátosan gazdaságos, de nem esztétikum nélküli módja.

A második kérdés a *Kommentár* elkészültének időpontja. Az 1947–48-as tanévben íródhatott, mert H. Tóth Imre és Sarkady János ekkor levelezett egymással, e tanév után már csak ritkán. A konkrétabb dátummal kapcsolatban problémát jelent, hogy a *Kommentárra* vonatkozó fenti levél – Sarkady János leveleire egyáltalán nem jellemzően – nem tartalmaz semmilyen keletkezési adatot: sem évszámot, sem hónapot, sem napot. A dátum (ha egyáltalán volt) a levelet tartalmazó lap tetején lehetett a megszólítással együtt (aminek az elmaradása szintén feltűnő), de a lap felső része hiányos, nincs meg az erre a füzetlapra jellemző bevezető kettős (egy vastagabb és egy vékonyabb linea) vonalazás.

A tanéven belül melyik félévben készülhetett a *Kommentár* és az erre utaló levél? Valószínűbb az első félév, mert a másodikból nem maradt fenn levelük, de még csak utalás sem egyéb dokumentumban a kapcsolatukra, ellentétben az első félévvel, amikor Sarkady János a családtagjainak és Tökés Lászlónak írt leveleiben is többször tett említést levélváltására H. Tóth Imrével. Megerősíti a levél első félévre datálását a papírjának vizsgálata. Áttekintve az 1947–48-as tanévből származó levelek anyagát kiderül, Sarkady János ezt a papírtípust levélíráásra csak a tanév első félévben használta. A második félévben szinte minden levelet négyzetrácsos papírra írt, egynehányat sima lapra, de egyiket sem ilyen, iskolai füzetéből kitépett lapra. Az első félévre keltezését igazolhatják még a levélben található kollokviumra és tananyagra vonatkozó utalások. H. Tóth Imrétől Csokonai-kötetet kér, akiről Juhász Gézánál tanult a magyar renaissance-ról szóló előadásán, és Horatius-fordítást, ami Mészáros Ede római irodalomtörténeti előadásának tananyaga volt, és annak a kollokviumára kellett. Az említett előadásokat az 1947–48-as tanév első félévében hirdették meg. Ezekre, illetőleg a félév végi számonkérésre Sarkady János máshol is utalt leveleiben. Különösen Mészáros Ede kollokviumára készült izgalommal. Október 23-án panaszkodott kedélyállapotáról Tökés Lászlónak és ekkor írta neki, jó adag önbizalomhiánnyal küszködve: *...de ha arra gondolok, hogy talán éppen Horatiusból égek le, röhögnöm kell kínomban.*⁵ Tartott a Horatius-kollokviumtól és Mészáros Edétől, szégyellte volna, ha nem szerepelne nála jól. Igyekezett megragadni minden lehetőséget, hogy időben hozzájusson a legfrissebb szakirodalomhoz,⁶ és nyilván ezért kérte H. Tóth Imrét a kötet kikölcsönzésére és elküldésére. A fentiek alapján megállapítható, hogy a levél és a *Kommentár* is az 1947–48-as tanév első félévében íródott.

⁵ Publikálatlan diákkori levél részlete.

⁶ Erdődy János Horatius-kötete 1946-ban jelent (*Horatius összes lírai költeményei és az ars poetica*. Erdődy János műfordításai. Trencsényi-Waldapfel Imre bevezető tanulmányával. Budapest: Bibliotheca), tehát friss fordításnak és szakirodalomnak számított.

A szöveg további vizsgálatával és egyéb információk bevonásával még pontosabban meghatározhatjuk a levél és ezáltal a *Kommentár* keletkezési időpontját. A levél hatodik sorában található „bemegek” kifejezés arra utal, hogy írója nem Debrecenben tartózkodott. Ezt a formulát Sarkady János akkor használta leveleiben, ha szüleinél volt otthon, Kunmadarason. Onnan *ment be* Karcagra meglátogatni barátait, volt iskolatársait és gimnáziumi tanárait. A levél szövege azt is tartalmazza, hogy már pénteken készült bemenni Karcagra. Ez a szorgalmi időszakban nem lehetett gyakori, főleg azután, hogy a Debrecenbe lejáró, a órát pénteken és szombaton tartó Szabó Árpáddal elmélyült a kapcsolata. (Például november 13-án, csütörtökön írta másnapi teendőiről Tökés Lászlónak: *Délután pedig jön a hét koronája: Homéros-óra Szabó Árpáddal.*⁷) A megkedvelt professzor órát nem hagyta volna ki, csak akkor távozott volna el Debrecenből, ha azok a foglalkozások elmaradtak. Azt is számításba kell vennünk, hogy mások is tartottak órát szombaton az egyetemen, amelyeket látogatni kellett. Olyan időpontot kell tehát keresnünk, amikor lehetősége nyílt rá, hogy ne kelljen Debrecenben maradnia a hét végére, sőt már csütörtökön elindulhatott haza.

Az egyik lehetőség a vakáció, a szemeszter végi időszak, amikor már befejeződtek az egyetemi órák, és így bármikor elhagyhatta Debrecent. December 17-én, szerdán írja Tökés Lászlónak, hogy másnap hazautazik. Ez éppen csütörtök volt, de nem lehet a kérdéses időpont, mert – ahogy azt fentebb láttuk – H. Tóth Imrének írt levelében kollokviumra kért anyagot, márpedig december 18-án túl volt a félévi vizsgákon.⁸ Így a szorgalmi időszak utáni vakáció nem jöhet szóba a kérdéses hazautazáshoz; más időpontot kell találnunk. Az biztos, hogy valami különös szituáció kapcsán került sor rá, ennek pedig kell, hogy legyen valamilyen nyoma a rendelkezésünkre álló dokumentumok között. Alaposabban átvizsgálva Debrecenből írt leveleit két adatra is rábukkanhatunk. Október 12-én Tökés Lászlónak, szüleinek és H. Tóth Imrének is megírja, október 31-én, pénteken hazautazik.⁹ Sőt, H. Tóth Imrének már a következő tervet is felveti: *Hazamenni valószínűleg okt. 31.-én fogok; de ha előző nap, csütörtökön irodalmi önképzőkör lenne, már arra hazamennék. (Ezt azonban tartsd titokban.) Kérlek, írd meg, hogy áll a helyzet, és általában, ahogy már a levelem elején kértem, értesíts minderről.* Ha ennyire előre tervezett a hazautazása, akkor azon a hétvégén általános óraelmaradás kellett, hogy legyen az egyetemen. Mi lehetett ennek az oka? A választ a naptárban találhatjuk meg: november 1-je és 2-a Mindenszentek és Halottak nap-

⁷ Diákkori levelének részlete (Fehér–Könczöl 2007, № 18, 400).

⁸ Egyetemi indexében nem találhatóak az első féléves kollokviumok dátumai, akkor ezeket nem volt szokásban beírni. A vizsganapokról Tökés Lászlónak írt leveleiből tájékozódhatunk (Uo., № 21, 402–404). Három kollokviuma volt: december 12-én Szabó Árpádnál, december 15-én Mészáros Edénél, december 16-án Juhász Gézánál vizsgázott.

⁹ Mindhárom levél publikálatlan.

ja. Ez az ünnep 1947-ben tanítási szünet volt az iskolákban és az egyetemen is,¹⁰ és bizonyosnak látszik a továbbiakból, hogy előtte pénteken Szabó Árpád nem utazott le órát tartani Debrecenbe.

Az október 12-én írt levelekből kiderül tehát, azt tervezte, hogy október 31-én mindenképpen hazautazik, de talán már október 30-án, csütörtökön elindul Debrecenből. Utóbbi szándéka akkor még csak terv volt, valósággá válásának azonban van bizonyítéka is. Október 29-én, szerdán elküldött levelének utóiratában írja Tőkés Lászlónak: *A körülmények változása miatt csütörtökön utazom haza; ezt a levelet leadom nálatok. Szombaton reggel bemegyek hozzád.*¹¹ Mi lehetett a körülményekben bekövetkezett változás? Az, hogy ilyen későn, nem sokkal a tervezett utazás előtt derült ki, csak arra utalhat, amit már korábban lehetőségként feltételeztünk: megtudta, hogy Szabó Árpád pénteki órája elmarad, ezért utazhat haza. A megoldás immár előttünk áll: eldőlt, hogy már 30-án, csütörtökön hazautazik. Jelzi Tőkés Lászlónak, hogy ezt a levelet eljuttatja hozzá; minden valószínűség szerint ugyanekkor adhatta be H. Tóth Imrének is az idézett levelet, illetve cédulát, melyben értesítette a pénteki bemenetelről, a kért könyvek listájáról és az Odysseia-kommentár elkészüléséről. A *Kommentár* tehát legkésőbb 1947. október 29-re készen állt, és 30-ai találkozásukkor adhatta át barátjának.

A *Kommentárral* kapcsolatban a következő kérdések merülnek még fel: hogyan és miért készült el?

Gimnáziumi éveinek leveleit, az abban megtalálható szakirodalmi utalásokat ismerve kétségtelen, a tudást ahhoz, hogy elkészítsen egy ilyen áttekintést, még egyetemi tanulmányai előtt megszerezte. A görög irodalomra vonatkozó magyar nyelvű szakmunkák igen nagy részét már elolvasta, kijegyzetelte. A görög nyelvvel és Homéros eposzaival is a középiskolában ismerkedett meg. Az 1945–1946-os tanévtől Gaál László, a gimnázium akkori igazgatója¹² néhány érdeklődő tanuló számára ekkortól tartott görög nyelvi különórákat. A nyelvtani alapok áttekintése mellett olvasták, fordították, elemezték más művekkel együtt a homérosi eposzokat, az *Odysseiát* és az *Iliast* is. Első éves egyetemista korára már rendelkezett a képességgel, hogy egy műelemzést önállóan, olvasmányai és a mű szövege alapján megírjon. Az egyetemen aztán találkozott Szabó Árpáddal. Az ő szuggesztív egyéniségének, tartalmas és gondolatébresztő előadásainak óriási hatása volt mindenkire, akinek alkalma volt őt hallgatni, és így volt ez Sarkady János esetében is. A kialakuló kapcsolat állomásait, fordulópontjait megismerhetjük egyetemista leveleiből. Kezdetben még idegenkedett tőle, kritikával írt róla. Aztán egyre fokozódó elismeréssel emlegette, mint olyat, aki neki a legtöbbet adta,

¹⁰ Vö. Glatz, F. 1992, Ünnepeink 1945–90: Tanulmányvázlat. *Historia* 10, 2, 29–32.

¹¹ Publikálatlan diákkori levél részlete.

¹² A neves klasszika-filológus Gaál Lászlóról van szó, aki 1957 januárjától 1964-ben bekövetkezett haláláig a debreceni Klasszika-filológiai Tanszék tanszékvezetője volt.

és aki számára egyetemi tanárai közül a legjobb. A tanév végére pedig egyértelművé vált, hogy csak Szabó Árpád mellett tudja elképzelni a jövőjét.

Az indexe tanúsága szerint két előadást hallgatott Szabó Árpádtól az 1947–48-as tanév első félévében: az egyiket Homérosról, a másikat Plautusról. Hagyatékából előkerült egy jegyzetfüzet, melyet ezeken az órákon használhatott: a borítóján megtalálható Szabó Árpád neve és két másik név: Homéros és Plautus. Plautusról ugyan egy szó sem szerepel a füzetben,¹³ Homérosról és az Odeysseiáról annál inkább. Előfordulnak benne olyan kifejezések, szókapcsolatok, melyek a *Kommentár* mondanivalójának is lényeges fogalmai. Emiatt nagy a valószínűsége annak, hogy a fiatal egyetemista a Szabó Árpád előadásán elhangzottakból is felhasználta gondolatokat munkájához. Kimutatható még egyezés az óravázlatok és a *Kommentár* között abból a szempontból is, hogy jegyzetfüzetében is csak az első hét énekről szerepelnek bővebb bejegyzések, és ezekből kerültek bele gondolatok, észrevételek a *Kommentárba* is. Tehát az került elemzésre, ami október végéig szóba került az előadásokon. Ugyanakkor nehezen dönthető el, hogy mi az a *Kommentárban*, ami Szabó Árpád tanóráin leadott anyagából vett át, és mi az, amit Sarkady János önállóan is észrevett, és feldolgozott az eposzból. Tény, hogy a *Kommentár* a Szabó Árpád-órák hatására készült, az ő előadásain kapott élmények ihlették. Ez azonban a fiatal egyetemistában meglévő tudás megtermékenyítése volt az 1947-től a tudományban is egyre inkább teret nyerő történelem-szemlélettel, azokkal az anyagelvűséget, annak elsődlegességét hirdető szempontokkal, melyek az akkori idők egyetemi ifjúságára egyre fokozódó mértékben hatottak, s amelyek megjelenését megtalálhatjuk Sarkady János leveleiben is.¹⁴ A *Kommentár* tehát ebben a formájában nem tekinthető teljesen szuverén alkotásnak, nem önálló mű – de nem is írta rá Sarkady János, hogy az övé lenne. Barátjának jelezte, ő nem a szerző, hanem az összeállító, a végső megformáló. A *Kommentár* értékét nem eredetisége jelenti, hanem az a cél, amiért elkészült.

Miért készítette el a *Kommentárt* Sarkady János? Mi készítette arra, hogy Szabó Árpád óráinak anyagát kiegészítve saját meglátásaival egységes szerkezetbe foglalja, leírja, vizsgálódási szempontokkal és szakirodalmi utalásokkal el-
lássza, s eljuttassa barátjához? Miért éppen neki, mi a szerepe a nála jó pár évvel

¹³ Ennek okát megtaláljuk egy levelében: *A Plautus-kollégium, ugy látom, csak alkalom neki, hogy kulturtörténeti és társadalomtudományi ismereteit villogtassa előttünk; félek, Plautusról egy szót sem hallunk ebben a[[z-évben-itt]] félévben* (Publikálatlan diákkori levél, 1947. szeptember 29.).

¹⁴ *Most, ahogy a marxizmus filozófiáját Szabó Árpádtól mélyebben (és elég érthetően) megismertem, elrémülve láttam, az alap mennyire egyezik az én régen kialakult tételleimmel. Tényleg – csak mostanában, az utolsó hónapban jöttem rá teljes tudatossággal – én régen materialista vagyok...* (Diákkori levelének részlete, l. Fehét–Könczöl 2007, № 19, 400).

fiatalabb gimnazista társnak a *Kommentár* elkészültében? Az, hogy ez a kézirat nála maradt fenn, azt jelzi, nagyon is sok. Sarkady János már a gimnáziumban szívesen és sokat foglalkozott a nála fiatalabb diáktársaival: tanította, nevelte őket, akárcsak otthon fiatalabb testvérét, Sándort. Láttuk fentebb, ha tehette, még egyetemistaként is elment az irodalmi önképzőkör előadásaira, volt iskolatársait folyamatosan kérte még Debrecenből is, tájékoztassák az önképzőkörben történeletről, s ha valakit találnak, akiben tehetséget látnak a költői-irodalmári hivatáshoz, szóljanak neki, hogy sorsát figyelemmel kísérhesse. H. Tóth Imre barátjában a jövődió klasszika-filológust látta, azzá válásához nyújtott neki segítséget. Ellátta tanácsokkal olvasmányaira vonatkozólag. A neki szóló levelek között van egy,¹⁵ amelyben részletesen felsorolta, mit és hogyan kell egy jövődió klasszika-filológusnak elolvasnia. A Vári-féle klasszika-filológiai enciklopédia¹⁶ adaptálásával több mint tucatnyi mű elolvasását „írta elő”, emellett a görög stúdiumokkal kapcsolatos magyar nyelvű szakirodalom feldolgozását is feladatá tette. Még azt is megírta, mert tudta, emlékezett rá, hogy az ajánlott olvasnivalók hol találhatóak a gimnázium ifjúsági, vagy éppen tanári könyvtárában. Ebből a levélből is kirajzolódik Sarkady János ösztönös pedagógusi ambíciója, ami a középiskolás korában szerzett tapasztalataiból fakadt. Kiváló tanárai hatására kialakult nála a nevelői hivatástudat, s ami ezek után konkrétan a *Kommentárra* vonatkozik, immár egyértelmű, hogy azt oktató-nevelő céllal készítette barátjának, H. Tóth Imrének. Egy tanári pályára készülő, szakmailag alaposan képzett egyetemi hallgató korai pedagógusi tevékenységének eredményét láthatjuk ebben a munkában.

Nem Sarkady Jánoson múlt, hogy a *Kommentár* nem teljesíthette be eredeti célját. H. Tóth Imre végül is felhagyott a klasszika-filológiai stúdiumokkal és más szakterületen, a szlavisztikában futott be jelentős egyetemi karriert. Kérdés viszont, hogy a *Kommentárban* leírt észrevételek, gondolatok játszottak-e valamilyen szerepet a későbbiekben a magyar ókortudományban. Ha tényleg Szabó Árpád az egyik fő forrás, akkor az ő munkáiban kellene megtalálnunk a *Kommentárban* kimutatható hatások gyökereit. Szabó Árpád életművét ismerve azonban azt kell mondjuk, köteteiben már nem szerepelnek eredeti formájukban azok a megfogalmazások, melyek feltűnnek az említett egyetemi óravázlatokban és magában a *Kommentárban* is. Sarkady János későbbi munkásságában viszont igen: a 70-es évek közepén lejegyzett egyetemi előadásainak és speciálkollégiumainak szövegeiben visszatérnek a *Kommentár* szófurdulatai és az eposz megközelítésének rá jellemző egyedi szemlélete. Végül nem a karcagi iskolatársa, barátja, hanem a későbbi diáknemzedékek sora hasznosíthatta az először abban megfogal-

¹⁵ Publikálatlan diákkori levél, 1947. október 12.

¹⁶ Vári, R. 1906, *A classica-philologia encyclopaediája: a classica-philologia tudományágainak módszertanába bevezető kézikönyv kezdő philologusok számára*. Budapest: Athenaeum.

mazottakat. Sarkady János ebben a *Kommentárban* már megalapozta azt a gazdaság- és társadalomtörténeti látásmódot és kérdéskultúrát, aminek segítségével évtizedeken keresztül felkeltette a tanítványai figyelmét az ókortudomány iránt, gondolkodásra készítette őket úgy, ahogy annak idején – feltehetőleg – rá is hasonló szellemi hatást gyakorolt Szabó Árpád.

*

A *Kommentár* szövegét az alábbiakban betű- és formahíven közlöm, ahogy az az eredetiben is szerepel, kivéve az oldaltörést. Ezt a jobb olvashatóság miatt elhagytam, a leírtakat folytatólagosan adom. A szövegen nem változtattam meg semmit, az alkalmazott írásjeleket és tagolási formát meghagytam és igyekeztem az eredetihez legközelebb álló módon reprodukálni (pl. az áthúzott betűk esetében). Ahol végképp szükséges volt, a dokumentumhoz fűzött megjegyzéseimet álló betűtípussal és szögletes zárójelben helyeztem el a szövegben.

a. (Első ének.)

A múzsa segítségülhívása és a tárgy megjelölése után a költő a szokásos in medias res kezdéssel fog bele az elbeszélésnek.

– *Az első jelenet: az istenek gyűlése (θεῶν ἀγῶα) Poseidón távollétében. Nagyon érdekes ezt a gyűlést összehasonlítani egyrészt az Odysseia többi gyűlésleírásával, másrészt az Ilias gyűléseivel. Ebben az első istengyűlésben nincs semmi igazi gyűlésszerű: Zeus és Athéné elbeszélgetnek Odysseusról, és megállapodnak a teendőkben, minden különösebb vita nélkül. (Bezzeg az Iliasban ugyancsak veszekednek az istenek!) A gyűlés összejöttéről és szétoszlásáról semmit sem hallunk. És ami legfontosabb: a gyűlés igazában eredménytelen, mert Odysseus hazatérése érdekében a gyűlés után semmi sem történik: az ötödik énekben újra tanácskoznak az istenek (mintha az első ének tanácskozása félbe sem szakadt volna), és csak most küldik el Hermést Kalypsóhoz, pedig ezt már az első énekben elhatározták.*

– *Itt az istenek gyűlései csak kulisszák, szép díszletek, amelyekkel az Ilias fenségét igyekszik utánozni az Odysseia költője. De itt már ez az egész istenvilág meglehetősen perspektívátlan. Nincs meg az a komolysága, mély hitele, súlyos jelentősége, mint az Iliasban.*

– *Érdeemes összehasonlítani a vallásos felfogás változását is: Zeus itt azzal kezdi beszédét: »Ó jaj, mennyire vádolják a halandók az isteneket! Azt mondják, tőlünk származik minden baj; pedig saját bűneik miatt kell még végzetükön felül is szenvedniük.« És ennek illusztrálására mindjárt el is mondja Aigisthos történetét, hangsúlyozva, hogy ők nem okai vesztének, hanem saját rosszasága, hiszen ők figyelmeztették! – Itt az istenek, bár vesztettek az Iliasban meglévő félelmetes fenségükből, egyttal meg is szelidültek, egészen jóakaratóiak. Az Iliasban ellenben ugyancsak sok bajt*

zúdítottak az emberek fejére; ott ahhoz, hogy »sok hős lett a kutyák és keselyűk marta-léka«, [egy-en] ezt jegyzi meg a költő: »és beteljesedett Zeus akarata«, stb.

– A második jelenet: Athéné látogatása Ithakában Télemachosnál. A lényeg csak annyi: ráveszi a fiút, hogy induljon el apja felkutatására, és így szerezzen hírnevet magának. – De néhány érdekes dolog itt is akad.

Athéné alakja emberileg teljesen reális; maga Mentés, akinek képét felvette, szintén ugyanúgy beszélhetne és cselekedhetne. (Az eltűnése a végén szándékosan homályos; a költő szavait úgy is lehet érteni, hogy sólyommá változva elrepül – ez jobban megfelel az ősi vallásos képzetnek –; de úgy is, hogy egyszerűen elment, sietve, mint egy repülő sólyom. Aki akarja, egész nyugodtan foghatja fel úgy a dolgot, hogy valóban csak egy ember, maga Mentés járt itt.)

Mentés említi, hogy Temesébe utazik, vasat visz, hogy rezet cseréljen rajta. Ez a kor már a meginduló tengeri hajózás és cserekereskedelem kora; egyre nagyobb távolságokat járnak be, ez az említett Temesé város pl. Cyprus szigetén van.

Már ebben az énekben kitűnik (később majd mégjobban), hogy ezeket az embereket mennyire befolyásolják anyagi érdekeik: Télemachos fő bánata, hogy a kérők egész vagyonát felemésztik. Sőt: mikor Mentés azt ajánlja neki, hogy, ha az is akarja, küldje haza anyját szüleihez, akik majd férjhezadják, itt is erős szerepet játszik a vagyoni érdek. Ha t.i. Télemachos maga adja férjhez Pénélopét, neki magának kell hozományt adnia vele; ha ellenben a szülők, ők viselik a költségeket.

Ez persze kissé különös számunkra: a fiú férjhezadja anyját, éppúgy, mintha egy rabszolgánőről lenne szó – de tudnunk kell, hogy ebben a korban a görög társadalom patriarkális, azaz a családok az apa uralma alatt állanak, az örökösödés fiúági, és az apa halála után a fiú korlátlan ura a családnak, éppúgy, mint apja volt. Ebből a szempontból érthető az is, hogy Télemachos olyan parancsoló hangon küldi vissza Pénélopét saját szobájába, mikor az lejön a férfiterembe.

Ez az epizód különben is érdekes: Pénélopé azt mondja Phémiosnak, ne daloljon a trójai eseményekről, mert ez benne fájó emlékeket ébreszt; és amugyis tud másról énekelni. Nagyon jellemző Télemachos felelete: »a legújabbat hallgatjuk leg-szívesebben«. Ime, megjelenik a szenzációk kedvelése!

Télemachos, miután anyjával szemben ilyen erélyesen viselkedett, (ugylátszik, ezen felbátorodva,) kirohan a kérők ellen is, és nem nagyon udvariasan kívánja nekik, hogy »bár Zeus pusztítana el mindőtöket« [Anti] A kérők meg is lepődnek, és Antinoos gúnyosan megkérdezi: »Talán király akarsz lenni?«, mire Télemachos be is vallja: »bizony szeretném, ha azzá tenne Zeus, mert a királynak jól megy dolga«. Egy másik kérő megjegyzi: »azt még csak az istenek tudják, ki lesz Ithaka királya.«

Ebben a jelenetben már megmutatkozik az ithakai társadalom bomlása. A király, Odysseus, távol van, talán el is pusztult; húsz éves távolléte alatt meglehetősen meglazult a rend; az öröklési jogot nem sokra nézik, mert fia félig gyermek, és nincs hatalma, hogy jogait érvényesítse is. Kiki ott és úgy uralkodik, ahogy tud; a maga házában minden birtokos király. Télemachos maga mondja: »βασιλῆς Ἀχαιῶν εἰσὶ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐν ἀμυριάῳ Ἰθακῆ« »sok más királya is van az achajoknak a tengerövezte Ithakában«, és le is vonja a következtetést: »de a háznak és cselédségnek, amelyet

Odysseus rámhagyott, én leszek a királya«. nyilván mindegyik ilyen »király« így gondolkodott; ha nem is tud az egész sziget ura lenni, de a maga birtokán ő a király.

β. (Második ének.)

Ez az ének igen fontos része az eposznak; az ithakaiak gyűlésén (Ἰθακησίων ἀγορά) hű képét kapjuk a korabeli társadalomnak, és megfigyelhetjük a költő nagy mesterségbeli tudását, szinte raffinált szerkesztőkészségét.

Hajnalban Télemachos összehívhatja a népet, és maga is elindul a gyűlésbe: két kutya kíséri. Érdekes és kissé gúnyos párhuzambaállítás ez Pénélopé I. énekben történt megjelenésével: őt két rabnő kísérte, fiát pedig csak két kutya. Nagyon jellemző ez arra, mekkora tulajdonkép Télemachos hatalma.

De viszont látszik az is, hogy atyjáról mégis maradt rá bizonyos tekintély: mikor le akar ülni atyja helyére, az öregek helyet adnak neki. – Egyébként azonban a gyűlés a teljes rendetlenség képét mutatja: Télemachos hívja ugyan össze, de az egyik kérő oszlatja (ill. kergeti) szét őket. Most pedig, a gyűlés kezdetén, először Aigyptios szónokol.

Lényegeset nem mond, csak megkérdezi, ki és miért hívta össze a gyűlést. Mi-revaló tehát, hogy a költő annyi mindent elmond róla, sőt fiairól is, pedig sem ő, sem fiai ezután az egész eposzban még csak meg sem említődnek?

Nos: ennek az Aigyptiosnak négy fia van: kettő – a nevüket nem is említi a költő – együtt lakik vele; Antiphos Odysseussal ment el, Eurynomos pedig a kérők között van. Tehát apjuk egyrészt kívánhatja a király hazaérkezését: hiszen hazajön vele a fia (azt nem tudja, hogy megette a kyklops); másrészt félhet is tőle, mert ez a halált jelenti másik fiának, aki Pénélopé kérője. Eszerint [Anti] Aigyptios: ő a »közvélemény«, a »nagyközönség« megszemélyesítője, amely mindig bizonytalan, ingadozó, és többfelé is lekötött. Látható, hogyan jellemzi a költő egyetlen emberben az egész tömeget, mely nem dönt se jobbra, se balra.

Utána adja elő Télemachos a maga mondanivalóját. Nagyon jellemző, hogy fejezi be: dühében sírvafakad, és földhözvágja pálcáját. Még félig gyermek, apa nélkül nőtt fel, nem tudja, mit kell az adott helyzetben tennie. A nép ellenben nagyon meghatódik, de nem mer szólni.

Antinoos felel: Pénélopé az oka mindennek; ő halogatja, hogy újra férjhezmenjen. De Télemachos, ha nem akarja, hogy kiegység a vagyonából, küldje haza az anyját szüleihez, azok majd férjhezadják, ha Télemachos (aki még kiskorú) nem teheti maga ezt meg.

Télemachos tiltakozik: az emberek megszólnák, az istenek is megbüntetik ... és főleg: vissza kellene fizetni anyja hozományát Ikariosnak! Ilyen helyzetben tényleg nem tehet mást, mint hogy az istenekre appellál: büntessék meg ők a kérőket.

Ekkor az istenek jelet mutatnak: két keselyű repül el a gyűlés fölött. Hali-thersés, a jós megmagyarázza: Odysseus hazatérését és a kérők pusztulását jelentik. – Eurymachos erre rátámad: jobb lesz, ha hallgat, mert rosszul járhat, és akkor hiába

várja Téleamachos ajándékait, akit bosszúra tüzel haszonlesésből. Különben is: sok madár szálldos a nap alatt, mégsem jelent valamennyi jövőt?

Nos, most az a kérdés: ez az Eurymachos vajjon felvilágosult, okos ember-e, aki nem törődik a babonákkal? Egyáltalán nem: Eurymachos elvakult, mert nem hallgat a jósjelekre, típusa az elbizakodott istentelenségnek, akár Aigisthos.

Téleamachos nem lát más utat, minthogy elinduljon atyja felkeresésére; de ezt úgy mondja el, hogy a kérők engedelménynek érezzék.

Most Mentór áll fel: ő a népet hibáztatja, amiért nem szünteti meg a kérők garázdálkodását; pedig sokkal többen vannak. A nép azonban meg sem mozdul; Mentórnak az egyik kérő, Leiókritos felel néhány szidalmazószóval, kijelentve, hogy magával Odysseussal is szembeszállnának, ha hazajönne (itt már látszik a valódi ok: a pusztá rablásvágy vezeti őket, Pénelopé csak azért kellene, hogy a vagyont valamelyikük kézbekerítse); utána pedig dolgára küldi a népet, amely némán engedelmeskedik.

– A gyűlés tehát lényegében teljesen eredménytelen volt. Miért volt rá egyáltalán szükség? Igen fontos okból: a II. ének a XXII. éneknek, a véres bosszúnak a megindoklása. Szükséges volt az istenek tanuúlhívása: a költő itt állítja be kellő megvilágításba a kérők istentelen elbizakodottságát, és itt kapjuk meg a kellő perspektívát, amelyben a bosszú a gonoszság szükségszerű meglakolásaként jelenik meg.

Téleamachoson nem is látszik, hogy leverte volna az eredménytelenség. A tengerpartra megy, Pallasoz imádkozik, aki meg is jelenik előtte Mentór képében, és tanácsokat ad neki: szerezzen hajót, és menjen apja felkeresésére.

Ez meg is történik; érdekes megfigyelni, hogy eközben Téleamachos a kisujját sem mozdítja meg: mindent elvégez helyette Pallas (Mentór képében), Eurykleia és hajós-társai. Ő csak dirigál, de a viláért sem csomagolna és cipelne terhet.

Itt is, ebben a kis dologban (de ált. az egész énekben) nagyon jellemző képet kapunk a kor társadalmáról: ezek a fiúk már csak abból éltek, amit a hódító és kalandozó ősök összeraboltak. Már nem harcolnak, de még a munka nincs kedvükre; a rabszolgák dolgoznak, de az uralkodó osztály foglalkozása kimerül a lakomázás, tánc és néha gyűlésezés terén. (Ezt még jobban láthatjuk majd a phaiákoknál.)

γ. (Harmadik ének.)

A pylosi események idillikus képben mutatják a görög vendégszeretetet. Látjuk a szívélyes (és amellettt közvetlensége ellenére egészen etikettszerű) fogadtatást: mindenekelőtt lakomához ültetik a vendégeket, és míg jól nem laktak, meg sem kérdezik, kik, és miért jöttek. (Ezt láhattuk az első énekben Athéné fogadtatásánál, láthatjuk a IV.-ben Meneláosnál, a VII.-ben a phaiákoknál, stb.)

Van itt egy jellemző dolog, amit ki kell emelnünk. Mikor a vendégek már jól laktak, Nestór megkérdezi őket: »van valami célotok, vagy csak vaktában bolyongtok, mint a kalózkodók?« Abból a hangból, ahogy ezt a kérdést felteszi, látszik, hogy nincs semmi sértő szándéka, és Téleamachos is egészen természetesnek veszi ezt a kérdést. – Ebben a korban ugyanis a tengeri rablás egyáltalán nem megszegyenítő valami, hanem egészen rendes, és – mit tagadjuk! – szépen jövedelmező foglalkozás. Ekkori-

ban kezd fejlődésnek indulni a hajózás és a tengeri kereskedelem; a kereskedők azonban többnyire rablók is: ahol erősebbek a lakók, kicserélik velük áruikat, de ahol gyengébbek, erőszakosan lépnek fel.

δ. (Negyedik ének.)

A bő tartalomból kiemelünk néhány jellemző momentumot.

– Menelaos kincses palotája, amelynek fényén Télemachos, a szegényebb Ithaka szülötte, annyira elámul, és a nyolc évi kalandozás okozati összefüggésben állnak: ott szerezte a kincseket, de hogy miként, arról tapintatosan hallgat. Csak baráti ajándékokról esik szó; hogy azonban milyen lehetett a kincsek megszerzése, látni fogjuk, mikor Odysseus a phaiakoknál elmeséli útikalandjait. Röviden előlegezhetünk ennyit: a királyi vagyon a rablások zsákmánya. A költő azonban itt már idealizál, és ezt nem nagyon igyekszik megvilágítani.

– Menelaos, mint elmondja, szívesen adott volna Odysseusnak egy várost, hogy népestől odaköltözzön. Ez nyilván vazallusi viszonyt jelentett volna, némileg hasonlót a középkori hűbériséghez. (A görög kultúra történetében ez a kor különben is megfelel a középkornak). A nagyobbhatalmú királyok a kisebbeket függő viszonyba hozzák magukkal.

– Odysseus Trójában: két történet, amit Helené és Menelaos mond el. Helené arról beszél, hogy ő Trójában is az achajok pártján volt, stb.; de férje elbeszéléséből éppen az ellenkezője látszik. Persze, nem élesen és sértőn – hisz a felesége ismét itt-hon van, és szent a béke – csak éppen érezni lehet, mi van a szavai mögött. De jellemző, hogy a költő ezt a két elbeszélést így állítja egymás mellé, szinte gúnyolódva; látszik, hogy neki mindenesetre megvan a maga véleménye Helenéről.

– Próteus kifaggatásának története: ez az »istenfogás« nem vallásos (már t.i. nem a mi értelmünkben vett vallásos) képzet, hanem mágikus: ez ezen a kezdetleges fokon hit az emberi mindenhatóságban. Az ember mindennél erősebb lehet, és míg erős, nem is hódol be semmilyen hatalom előtt. Illuzórikus technika, de mindenesetre technika.

– Agememnón meggyilkolásánál Klytaimnéstra háttérben marad; a bűn súlya Aigisthosra esik. Orestés anyagyilkosságát elhallgatja a költő, hogy így eszmény le-hessen Télemachos számára.

– Próteus jóslata szerint Menelaos nem hal meg, hanem az Élysionba jut. És miért? Mert Helené a felesége, és így Zeus veje lett. Ez absolute nem illik a görög vallásba (lásd pl. Sarpédón, Orión, Tithónos történetét: a halál mindenkit elér, a végzettől az istenek sem menthetik meg az embert); ez az elképzelés a régi, görögség-előtti, matrilineáris (anyaági leszármazáson alapuló) kultúra maradványa.

– Ezzel az énekkel végetér az u.n. Télemacheia; a XV. énekig Télemachos nem is szerepel.

ε. (Ötödik ének.)

Hermés lemegy Ógygié szigetére, hogy Odysseust hazaindítsa.

– Egyes magyarázók szerint Kalypsó: halálistennő. Ugyanolyan, mint a szirének és Kirké; (Nevét is a *καλυπτειν* (elrejteti) szóból származtatják.) a halál csábító édességének megszemélyesítője. A halálérzés ugyanis ambivalens, kétirányú valami: nem csak féliünk a megsemmisüléstől, de – legtöbbször csak tudat alatt – sokszor vágyakozunk is utána. < – Persze, ez Kalypsóra nehezen alkalmazható; lehet, hogy eredetileg tényleg halálistenség, de az eposzban megjelenő alakjára nézve ez nem nagyon valószínű.)

– Már itt, első megjelenésekor, meglátszik, milyen óvatos és gyanakvó természet Odysseus: a nymphea első szavára rosszra gondol, és mindenekelőtt megesketi, hogy nem akar ártani neki.

– Kalypsó éppugy megvendégeli Hermést, mielőtt kikérdezné, miért jött (Igaz, előbb már kérdezi, de ez csak olyan női fecsegés; Hermés nem is felel, csak mikor már evett). Ugyanaz az etikett tehát, mint az emberek közt. Az istenek itt a földi valóság képét tükrözik vissza.

– Odysseus hajótörése után a partra jut, és az avarba bujva elalszik. Ez művészi ellenkép a következő énekben olvasható Olympos-leírásnak, az örök napfény és ragyogás képének.

ζ. (Hatodik ének.)

Ebben az énekben uralkodó motivumként vonul végig a házasság gondolata. Nausikának erről beszél álmában Pallas; valóban, ez racionálisan is teljesen megszozott álmom: mi másról is álmodna ez a fiatal lány? (Homéros jól értett a lélektanhoz!) – Mikor atyjával beszél, akkor is erre gondol, és az érti is, bár egyik sem mondja ki. – Odysseus is említi férjhezmenését, mikor könyörögve közeledik felé. – Nausikaá is így szól a lányokhoz: »bárcsak ilyen férjem volna, mint ez«, és később Odysseust ezért hagyja hátra, hogy nehogy együtt menjenek, és még valaki meggyanúsítsa őket.

η. (Hetedik ének.)

Alkinoos gyönyörű palotája és kertje mesésre színezett képe a hajózásból, kereskedelemből meggazdagodott népek lakóhelyeinek. Az élet itt kellemes, sőt elpuhító; de mivel a phaiakok távoli és mesés nép, közelebb is van az istenekhez, akik itt gyakran meg is látogatják az embereket.

– Odysseus, mikor a palotába[†] ér, leül a hamuba, Alkinoos pedig kézenfogva felemeli és maga mellé ülteti. Ez a szertartás tulajdonképpen megegyezik azzal, mikor az apa az újszülöttet felemeli a földről, és ezzel elismeri, hogy az övé. Tehát szimbolikusan felveszik a törzsbe.

– Árété közben ráismer az Odysseuson lévő ruhára, és megkérdezi, honnan kapta. Ő óvatosan el is mondja; mikor pedig Alkinoos rosszalja, hogy a lánya olyan

figyelmetlen volt, és nem hozta magával, egy udvarias hazugsággal kivágja Nausi-
kaát, de úgy, hogy önmagát is még kedvezőbb színben tüntesse fel.

Nem is csoda, hogy úgy megtetszik Alkinoosnak, aki még a lányát is szívesen hozzáadná.

*

((Vizsgálódási szempontok:

1., a műben megjelenő valóság képe, a görög társadalom élete. Gazdasági élet. Erkölcs. Az istenvilág, mint a földi valóság visszatükrözése.

Vigyáznunk kell, mert a költő művében összeolvasztotta a hagyományokban élő régibb kor viszonyait a saját koráéval, s a rétegeket csak nagyon óvatosan lehet elválasztani.

2., Művészi képességek.

Raffinált szerkesztés, jellemzőerő, lélektani tudás, stb.))

Irodalom:

Egyetemes történet I.

Babits: Az eur. irod. tört. I.

Szerb A.: A világirod. tört. I.

Csengery J. Homéros.